

VLOGA TAJNEGA POGAJALCA PRI SKLEPANJU JUGOSLOVANSKEGA
KONKORDATA*Gašper MITHANS*Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, 6000 Koper, Garibaldijeva 1, Slovenija
e-mail: mithans@gmail.com

IZVLEČEK

Avtor v prispevku na primeru dela in posebne vloge tajnega pogajalca za sklenitev jugoslovanskega konkordata – Nikole Moscatella – analizira osrednje sporne točke in okoliščine, ki so preprečevale ureditev odnosov med državo in Rimskokatoliško cerkvijo (RKC) v Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Kot kraljev tajni odposlanec, »tretji agent«, se je Moscatello izkazal v svoji diplomatski spretnosti, pri nalogi, ki je od leta 1922 mnogim drugim spodletela. Specifična situacija v državi pa je zaradi nerešenih medverskih, notranje- in zunanjepolitičnih vprašanj, ki so privedla do protestov proti konkordatu s strani Srbske pravoslavne cerkve in večine politične opozicije, preprečila, da bi ta sporazum stopil v veljavo.

Ključne besede: jugoslovanski konkordat, tajna pogajanja, Nikola Moscatello, Sveti sedež, Kraljevina SHS/Jugoslavija

IL RUOLO DEL NEGOZIATORE SEGRETO NEL RAGGIUNGIMENTO DEL
CONCORDATO JUGOSLAVO

SINTESI

Sull'esempio dell'attività e del ruolo speciale del negoziatore segreto per il raggiungimento del concordato jugoslavo – Nikola Moscatello – l'autore nell'articolo analizza i principali punti di contrasto e le circostanze che prevennero la soluzione dei rapporti tra lo Stato e la chiesa cattolica romana nel Regno dei Serbi, Croati e Sloveni / Jugoslavia. In veste di inviato segreto del re, "il terzo agente", Moscatello eccelse nella sua destrezza diplomatica in un compito al quale dal 1922 molti avevano fallito. Ciononostante, a causa di questioni irrisolte concernenti le relazioni interreligiose e la politica interna ed estera, che portarono alle proteste contro il concordato da parte della chiesa ortodossa serba, nel paese si era creata una situazione che impedì a questo accordo di entrare in vigore.

Parole chiave: concordato jugoslavo, trattative segrete, Nikola Moscatello, La Santa Sede, Il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni/ Jugoslavia

UVOD

Sprejemanje konkordata kot »sporazuma med Cerkvijo in državo o skupnih zadevah« je na več ravneh vpleteno v mrežo posrednikov. Z analizo odnosa med glavnimi akterji v fazi konkordatskih pogajanj (1933-1935) in v času potrjevanja konkordata (1935-1938) ter dela tajnega pogajalca – Nikole Moscatella – bodo predstavljene glavne točke okoli katerih so zastajala pogajanja pri urejanju odnosov med državo in Rimskokatoliško cerkvijo (RKC) v Kraljevini SHS/Jugoslaviji.

Po številu pripadnikov in tudi po drugih kazalcih sta bili v državi najmočnejši Srbska pravoslavna cerkev (SPC) (46,6%) in Rimskokatoliška cerkev (39,4%). V državi je bil v veljavi t. i. sistem priznanih verskih skupnosti.¹ Država po tem sistemu priznava več veroizpovedi, ki jim je bila v Jugoslaviji z ustavo zagotovljena enakopravnost ter dovoljeno izvrševanje dejavnosti, ne teži pa k načelu ločitve religije od države. Podrobneje se je pravni status priznanih verskih skupnosti urejal ločeno z verskimi zakoni ter verskimi ustavami (glej: Kušej, G., 1937; Vilfan, 1993). V primeru RKC, za katero je bilo v veljavi šest različnih verskih zakonodaj iz predvojnega obdobja, naj bi to dokončno uredil konkordat v smislu razdelitve pristojnosti RKC in države ter poenotenja zakonodaje o RKC. Nujna in hkrati problematična je bila ureditev področja šolstva, sklepanja zakonskih zvez (versko mešanih), delovanja verskih redov in kongregacij ter uskladitev in prenovitev sistema financiranja RKC (verski sklad, ukinitvev patronatov) (glej: Bonutti, 2002).

Med leti 1933 in 1935 so preko tajnega agenta potekala končna konkordatska pogajanja med Kraljevino Jugoslavijo in Svetim sedežem. Nikola Moscatello je po več neuspešnih poskusih (kot so bila konkordatska pogajanja leta 1925 ter jugoslovanski konkordatski predlog iz leta 1931) v tajnosti uspel zblížati stališča Svetega sedeža (posredno tako tudi jugoslovanske RKC) in jugoslovanskega državnega vrha. Podpisan konkordatski predlog pa nato zaradi negativnega odziva opozicijskih političnih strank, SPC in (predvsem srbske) javnosti ni bil ratificiran.

POGAJANJA ZA SKLENITEV KONKORDATA MED SVETIM SEDEŽEM IN KRALJEVINO SHS/JUGOSLAVIJO

Vlada v času pogajanj nastopa s svojim predstavnikom ali delegacijo kot zastopnik lastnih interesov – za ureditev odnosov med RKC in državo ter kot pogajalec – zastopnik vseh državljanov, vseh verskih skupnosti. Sveti sedež (papež kot vrhovni poglavar RKC) je zunanji akter, ki se pogaja v imenu RKC v določeni državi, sporazum – konkordat pa naj bi preprečil morebitne ali prisotne konflikte med državo in RKC. RKC v določeni državi, kot »stranka v procesu« pa je lahko v sklepanje konkordata do neke mere vključena ali pa skoraj v celoti izključena (glej: Košir, 1986, 17–19; Mužič, 1978, 13–14).

Konkordatska pogajanja so med Kraljevino Jugoslavijo in Svetim sedežem potekala

1 Vilfan ločuje med tremi glavnimi vrstami razmerja med državo in verskimi skupnostmi: 1) koordinacijski sistem (npr. konkordat), 2) sistem ločitve verskih skupnosti od države ter 3) sistem državne vrhovnosti (Vilfan, 1993, 10; prim. Flere, 2005, 183–185).

vse od leta 1922 do leta 1935. V tem času opazamo v odnosu do pogajanj vse večjo distanco do »lokalne« RKC tako s strani Svetega sedeža kakor državnega vrha. Po propadlih konkordatskih pogajanjih leta 1925 ter s stalnimi interferencami tudi s strani jugoslovanske Rimskokatoliške cerkve, ki so preprečevale oz. oteževale ureditev odnosov med RKC in državo, se je leta 1930 kralj Aleksander Karadjordjević odločil, da bodo nadaljnja konkordatska pogajanja potekala tajno.

Jugoslovanska stran se je za tajna konkordatska pogajanja odločila leta 1930 brez vednosti celo nekaterih ministrov ter jugoslovanskih škofov (z izjemo Bauerja in Rožmana), a je ostalo le pri pismeni izmenjavi predlogov in protipredlogov.² Od novembra 1930 do marca 1931 so med poslanikom Jevremom Simićem in državnim tajnikom Eugenijem Pacellijem potekala usklajevanja o procesu pogajanj o konkordatu. 4. marca 1931 je Simić predstavil Svetemu sedežu (že drugi) jugoslovanski predlog konkordata.³ 3. avgusta 1931 je Pacelli predal Simiću »*Pro-memorio*« Svetega sedeža, iz katerega se je takoj opazilo, da se stališča Svetega sedeža precej razlikujejo od »jugoslovanskih«. Drža Državnega tajništva je bila sicer »pomirljiva«, češ, da je povsem običajno, da poda Sveti sedež na predlog neke vlade tudi svoje komentarje in da ne vidijo razloga, ki bi preprečeval, da bi se razgovori nadaljevali in bi se našel kompromis, ki bi zadovoljil obe strani.⁴ Kljub temu je jugoslovanska stran na *Pro-memorio* odgovorila šele po skoraj dveh letih, ko je poslanik Simić 15. aprila 1933 dostavil kardinalu Pacelliju »*Réponse à l'Aide-memoire*« ter z njim razpravljajl o pomembnejših točkah osnutka konkordata.⁵ Nato je odšel v Beograd, da vladi poroča o stanju razgovorov. Ko pa je želel nadaljevati razgovore s Pacellijem, ga je ta obvestil, da se je pooblastilo za vodenje razgovorov o konkordatu predalo Nikoli Moscatellu. Na ta odgovor se je Sveti sedež odzval še z eno *Pro-memorio* 26. avgusta 1933. Lahko bi torej rekli, da so »uradna« konkordatska pogajanja potekala od marca 1931 do avgusta 1933.

2 A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 53. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Il ministro Simic torna a Roma. Il concordato, Beograd, 23. 2. 1931.

3 Tekst predloga konkordata sta sestavila Lujo Bakotić, nekdanji poslanik pri Svetem sedežu, in Mihajlo Lanović, člana vladne komisije, ki jo je imenoval Milan Srškić, takratni minister za pravosodje in kulturo (A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 53. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Commissione Governativa per il Concordato Beograd, 21. 9. 1930). Pellegrinetti je že 11. 2. 1931 sporočil Pacelliju, da je prejel predlog konkordata ter predlagal, da se za komentarje "tuto in segreto" zaprosi dva ali tri škofo (A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 53. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, Beograd, 11. 2. 1931). Predlog je nato bil poslan v »obravnavo« Bauerju in Rožmanu (Glej: A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 54, zadeva: Observationes ad schema concordatus jugoslavici, Zagreb, 28. 3. 1931; A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 54. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Commento al Progetto Governativo di Concordato e relativo incartamento, Beograd, 11. 5. 1931).

4 A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 54. Pismo iz Državnega tajništva Jevremu Simiću in Pellegrinettiju, Vatikan, 20. 8. 1931.

5 A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 61. Sacra congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari: Jugoslavia – nuovo progetto di concordato: Relazione, junij 1934.

VLOGA NIKOLE MOSCATELLA KOT »TAJNEGA« AGENTA PRI SKLEPANJU KONKORDATA

Nikoli Moscatello, enemu izmed ključnih akterjev v dolgotrajnem procesu sklepanja jugoslovanskega konkordata, je bila v času diktature glede na narodnostno in poklicno ozadje, nekoliko presenetljivo zaupana tako pomembna vloga. Dalmatinski duhovnik, rojen leta 1885 v Dolu na Hvaru, je študij teologije pričel v Centralnem bogoslovnem zavodu v Zadru in bil tam leta 1907 posvečen za rimskokatoliškega duhovnika. Leta 1911 je na Papeški univerzi Gregoriana doktoriral iz teologije. Za profesorja kanonskega prava in zgodovine Cerkve je bil v Centralnem bogoslovnem zavodu v Zadru imenovan leta 1918. Njegova diplomatska služba se je pričela leta 1921, ko je postal sekretar na Poslaništvu Kraljevine SHS pri Svetem sedežu. Leta 1924 je napredoval na mesto svetovalca poslaništva, od leta 1942 do leta 1946 pa je opravljal delo vršilca dolžnosti poslanika. Po tem je postal svetovalec Kongregacije za vzhodne Cerkve. Umrl je v Rimu leta 1961.

Nikolo Moscatello je kralj Aleksander (preko zunanjega ministra Jevtića) pooblastil za pogajalca za sklenitev konkordata že 12. marca 1933,⁶ Pacelli pa je to potrdil 9. aprila 1933.⁷ Ta datum lahko torej označimo kot začetek tajnih pogajanj.⁸ Kralj je namreč v veliki tajnosti poklical Moscatello v Beograd in mu izrazil željo, da sklene konkordat s Svetim sedežem. Naročil mu je, naj vstopi v stik z merodajnim organom Svetega sedeža ter prične z delom na oblikovanju osnutka konkordata (Mužić, 1978, 73). Kralj je nato tudi budno spremljal potek pogajanj.

Zanimiv je tudi splet okoliščin o imenovanju Moscatello za pogajalca s Svetim sedežem. Moscatello je namreč v treh pismih leta 1932 pisal dr. Engelbertu Besednjaku, da ga bodo premestili iz Rima na ministrstvo v Beograd. Besednjaka je prosil za pomoč, da bi ta prepričal zunanjega ministra Jevtića o koristnosti njegovega dela (BA, 527; BA, 564; BA, 579). Posredovanje, katerega podrobnosti niso poznane, je bilo očitno več kot uspešno (BA, 527).⁹ V šali je Pacelli dejal Simiću: »Kaže, da tudi g. Jevtić meni, da se popi med seboj lažje dogovarjajo.« (Živojinović, Lučić, 1988, 330, 331)

V času pogajanj je Moscatello večkrat zaprosil za komentarje na konkordat nuncijskega Pellegrinetija. Tudi nuncij je za tajna pogajanja izvedel šele 31. maja 1933.¹⁰ Ob »no-

6 Pacelliju je bilo pismo o pooblastilu poslano 12. 3. 1933 (Glej: A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 61. Lettera del Ministro degli Esteri Sig. Jevtic a S. E. Reverendissima il Card. Segretario di Stato, Beograd, 12. 3. 1933. V: Sacra congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari: Jugoslavia – nuovo progetto di concordato: Relazione, junij 1934).

7 A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 62. Pismo Pacellija Jevtiću, Vatikan, 9. 4. 1933.

8 Četudi je Moscatello Pacellija seznanil s kraljevo odločitvijo že 21. marca 1933 (A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 61. Sacra congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari: Jugoslavia – nuovo progetto di concordato: Relazione, junij 1934).

9 V korespondenci med Besednjakom in Moscatello slednji sicer omeni, da naj Besednjak posreduje na zunanjem ministrstvu ter da naj za pomoč poprosi Stanka Šverljugo (finančni minister v prvih letih diktature, leta 1932 izvoljen za senatorja, poleg Korošca »politični boter« in priča E. Besednjaka) (glej: Pelikan, 2002, 585).

10 Prav tako se je o konkordatskih pogajanjih zamolčalo nadškofu Bauerju, ko je bil na sestanku s kraljem Aleksandrom in zunanjim ministrom Jevtićem v juliju 1933 (A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 57).

vici« o izbiri Moscatella je Pellegrinetti izjavil, da je že v številnih poročilih razjasnil ministrom za zunanje zadeve, da kar se tiče Svetega sedeža pogajanja lahko potekajo v Beogradu ali v Rimu, z ministrom, z delegacijo ali preko »tretjega agenta« (*terza agente*), a lažje z »resnim namenom, širino pogledov ter razumnimi predlogi«. V tem pogledu ni imel resnih ugovorov glede Moscatella, ni pa izključeval »vseh previdnosti in pomislekov v tem primeru«. Izpostavil je sledeče:

1. Kralj Aleksander je avtoritaren in ne mara, da mu kdo vsiljuje svoje mnenje; nezadovoljen je, če do tega prihaja tudi s strani njegovih sodelavcev. Nihče tako ne izključuje, da bo tudi pri vprašanju konkordata želel imeti zadnjo besedo, brez privoljenja in sodelovanja z zato pristojnimi osebami. V tem primeru je z ozirom na okoliščine to precej mogoče.
2. V navadi je, da se kralj Aleksander obrne na ljudi izven vlade, ki so v primeru delikatnih in tajnih misij včasih tudi vladi slabo poznani. V preteklosti je to razjezilo že več politikov na visokih mestih (npr. Pašića). Pri Moscatellovi misiji gre za zelo pomembno zadevo in nejasna korespondenca o izjavah pristojnih ljudi v vladi ne predstavlja skrbi, nasprotno, je resen poskus kralja, da naloži tako vladi kot parlamentu reševanje vprašanja konkordata.
3. Francija je svetovalka-poslušalka, ki vztraja pri tem, da je treba čim prej in čim bolj zadovoljivo skleniti konkordat; v nasprotnem primeru naj bi to slabo vplivalo na konsolidacijo Kraljevine Jugoslavije. To je Pellegrinettiju zatrdil framasonski minister, ki mu je svetoval, da naj se v tej zvezi poveže z ruskim ambasadorjem, v čemer Pellegrinetti ne vidi smisla.
4. Minister Jevtić je bil več let pravosodni minister in človek, ki mu je kralj osebno zaupal. On je potrdil Moscatella, kar je zagotovo sporazum z vladarjem.
5. Po nuncijevem mnenju so pogajanja z Moscatellom nekaj pozitivnega in koristnega, a vzbujajo tudi pridržke. Sveti sedež je že večkrat podal mnenje, da ni nobene potrebe, da bi se pogajanja s kraljevim tajnim agentom prikrivala, a ni dosegel svojega cilja. Po drugi strani bo vedno koristno vedeti, do katere točke lahko stečejo koncesije drugega pogodbenika; z oblikovanjem dokumenta bo ta koristen tako v primeru »obrata« kot v primeru zaključka pogajanj.
6. Škofje ne nasprotujejo pogajanjem med Svetim sedežem in vlado ter kraljem. Nasprotno, nunciju so povedali, da si jih želijo. Samo zaupali so, da naj bo Sveti sedež izjemno pazljiv pri sklepanju koncesij z vlado, ki bi jih le-ta lahko izkoristila proti volji škofov, kar je že storila. Pred končno sklenitvijo konkordata si želijo, da se povpraša za mnenje tudi škofo in katolike na splošno, da podajo svoje mnenje Svetemu sedežu o najbolj delikatnih in najpomembnejših zadevah. V trenutnih razmerah zatrjujejo, da je potreben dober konkordat, ki bo v javno korist Cerkvi, sicer bo Sveti sedež podprl dosedanji, majav režim.
7. Zaradi teh razlogov nuncij meni, da bi bilo neprimerno in škodljivo zavreči pogajanja, četudi v čudni obliki nekaterih predlogov, saj bi se s tem izpustila neprecenljiva

Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Circa Concordato e agente segreto. Mons. Bauer, Beograd, 14. 7. 1933).

- priložnost, da bi se razjasnila situacija, ki jo upravlja masonerija tako, da zastruje konflikte, in bi se zne bilo tudi »ortodoksnih« oseb v Rimu ter tistih, ki ne razumejo, da zavrnitev Svetega sedeža ne pomeni brezpogojno sovraštvo do njihovega naroda. Niti ni možno, da bi zavrnitev pogajanj predstavili javnosti na način, ki ne bi vzbujal sovražnosti in dezorientacije mnenja večjega dela populacije kraljevine.
8. Trenutek, ko se združijo predhodni dogovori, pomeni pomemben napredek – smatrajoč, da kar sprejme Moscatello, bosta potrdila tudi kralj in vlada –, ki vzbuja zaupanje v zaključek pogajanj in vsaj delno zagotavlja smer, ki se zdi episkopatu temeljna.
 9. Moscatello je doprinesel k naklonjenemu vzdušju do konkordata v času, ko se pojavljajo številni napadi na škofe, s članki, ki se ponavljajo, ko se poraja staro večno sovraštvo do papeža in Vatikana, poleg tega pa so tudi težave z agrarno reformo in razlašanjem cerkvene lastnine.
 10. Vlada in kralj razumeta, da se papež in škofje borijo za isto stvar in da mora konkordat dati katolikom občutek, da je njihov položaj v državi varen, bolj miroljuben in bolj ustrezajoč deležu, ki ga RKC predstavlja za pravico in srečo narodov.¹¹

Nikola Moscatello, katoliški duhovnik iz Dalmacije, je v konkordatskih pogajanjih nastopal predvsem kot kraljev tajni odposlanec. Vendar Pellegrinettijeva referenca nanj kot na »tretjega agenta«, namenska Aleksandrova izbira osebe izven vladnih krogov, »poklicna« povezava Moscatella tudi z drugo pogajalsko stranjo (Svetim sedežem ter RKC) ter potek usklajevanj Moscatella z vladnimi predstavniki v zvezi s konkordatom, kažejo na temeljne karakteristike posrednika med dvema kontrahentoma. Tudi sicer je bila njegova izbira precejšnje presenečenje, saj bi kot katoliški duhovnik lahko protežiral mnenja RKC. Moscatellova vloga je bila zelo zapletena, saj je moral zblížati ne samo interese dveh strani, temveč uskladiti pričakovanja in zahteve Svetega sedeža, vlade ter hkrati še zadostiti pričakovanja RKC v Jugoslaviji.

Moscatello se je pogajal neposredno z državnim tajnikom Pacellijem,¹² ki se je posvetoval v okviru Kongregacije za izredne zadeve, na čelu katerega je Borgongini-Duco leta 1929 kot sekretar – »zunanji minister« Svetega sedeža – zamenjal Giuseppe Pizzardo. Kralj je celo menil, da niti nuncij Pellegrinetti ni vedel za pogajanja.¹³ Napotke o koncesijah v konkordatu je Moscatello dobival od kralja in takratnega zunanjega ministra Jevtića.

Kralj Aleksander je imel v zvezi s konkordatom sledeče poglede:

1. Želel je splošno deklaracijo o glagolici, kakor je bila narejena za Črno goro (v Sloveniji in na Hrvaškem kaže, da ne velja).
2. Privatne šole – ne. (Ni denarja. Je pa koristno povečati število ur verouka v državnih šolah, kar naj se dobro precizira v konkordatu).
3. Ni treba oživiti Orlov, se pa ponudi možnost vstopa duhovnikov v Sokole.

11 A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 56. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Circa le segrete trattative di Msgr. Moscatello, Rim, 2. 6. 1933.

12 Glej: BA, 120; A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 56. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Circa le segrete trattative di Msgr. Moscatello, Rim, 2. 6. 1933; A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 55. Pismo Pellegrinettiju iz Državnega tajništva, 13. 7. 1933.

13 A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 55. Pismo Pellegrinettiju iz Državnega tajništva, 13. 7. 1933.

4. Želi, da se da Jugoslaviji to, kar se je dalo drugim državam.

5. Treba je dati duhovščini priložnost, da se približa mladini.¹⁴

Konec oktobra 1933 je Moscatello prišel v Beograd po nadaljnje napotke ter (najverjetneje) prvič predstavil osnutek konkordata kralju,¹⁵ premierju Milanu Srškiću, zunanjemu ministru Bogoljubu Jevtiću, pravosodnemu ministru Božidarju Maksimoviću in »ekspertu« Mihalju Lanoviću. Znova je prišel v Beograd oktobra 1934 ter dan pred atentatom na kralja Aleksandra opravil eno zadnjih usklajevanj s pravosodnim ministrom (kot predvidenim podpisnikom konkordata) Maksimovićem.¹⁶

Na Dedinjah je 28. 10. 1933 konkordatski osnutek kralju Aleksandru predstavil Engelbert Besednjak. Pri tem je kralju postregel tudi z nekaj opisi Moscatellovih pogajalskih spretnosti. Menil je, da je Moscatello dosegel precej več, kakor bi se lahko pričakovalo, ter pri pogajanjih s kardinalom Pacellijem izkazal posebno sposobnost in energijo. »*Niti delegacija bi ne mogla uspeti kakor je uspel Moscatello. Kot duhovnik je lahko na štiri oči predstavil argumente, katere si ne bi upala in ne bi smela predstaviti nobena komisija.*« (BA, 120)

Za enega največjih uspehov na pogajanjih smatra Moscatello določilo, da mora Sveti sedež pred imenovanjem škofa ali nadškofa povprašati vlado, ali ima proti kandidatu kakšne zadržke politične narave (§ 3 [1933, 1935]). Pacelli je namreč postavljajl za precends formulacijo v konkordatih z Nemčijo, Avstrijo in Badnom, kjer se lahko imenuje škofo in nadškofe tudi proti vladni volji. Moscatello je ugovarjal, da so razmere v Jugoslaviji kot mladi državi, ki je v težkem sporu z Italijo, drugačne. Nikdar namreč ne bi pristali, da bi papež, ki je Italijan, proti njihovi volji imenoval škofo. Ko je kardinal videl, da Moscatello dokončno zavrača njegovo zahtevo, je vstal, v znak, da so pogajanja propadla. Takrat se je dvignil tudi Moscatello in dejal: »*Kaže torej, da Bog ni želel našega konkordata. Pojdimo!*« A kardinal se je le odločil, da bo nadaljeval s pogajanja in Moscatello mu je obrazložil, da precedensi Avstrije in Nemčije za Jugoslavijo ne veljajo, saj je pričela pogajanja pred njima ... (BA, 120)

Besednjak je izpostavil tudi škofovsko prisego kralju (§ 4 [1933,¹⁷ 1935]), pri kateri se obvezujejo, da, tako sami kot tudi njim podrejeni duhovniki, ne bodo sodelovali v nobeni akciji proti državi. Pridobitev vidi tudi v členu o postopanju v primeru cerkveno-političnih prestopkih duhovnikov, ki predvideva mešano komisijo (§12. [1933], § 13 [1935]). Vprašanje Sokola (§ 33 [1933], § 34 [1935]) se je uredilo po kraljevi želji.¹⁸

14 A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 57. Avtor Moscatello, zapisek za arhiv, zadeva: Jugoslavia (Concordato), 29. 4. 1933.

15 Kralju je konkordatski osnutek prvi predstavil E. Besednjak (glej: BA, 120), kot »kraljev tajni pogajalec« pa se je z njim najverjetneje srečal tudi Moscatello. Precej dela je Moscatello opravil že v prvih treh mesecih, saj se osnutek z dne 24. 6. 1933 (glej: A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 57. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Schema di Concordato, Rim, 24. 6. 1933) skoraj ne razlikuje od osnutka, ki ga je Moscatello prinesel v Beograd konec oktobra 1933 (BA, 121).

16 Možno je, da je prišel Moscatello še kdaj v Beograd, viri slonijo na dokumentih iz Besednjakovega arhiva. Skoraj gotovo je, da je bil Moscatello pisno v stiku z Jevtićem in kraljem, a o tem ni virov.

17 Pri navajanju letnice 1933 se nanašam (če ni specificirano drugače) na Moscatellov osnutek z dne 16. 11. 1933, to je dokument BA, 121.

18 Glej: A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 57. Avtor Moscatello, zapisek za arhiv, zadeva: Jugoslavia (Concordato), 29. 4. 1933.

Za mednarodni ugled Jugoslavije se zdi Besednjaku pomemben člen o pravicah manjšin v Jugoslaviji (§ 10 [1933], § 11 [1935]). Naknadno naj bi še zahtevali, da se doda formulacija, ki bo predpostavlja recipročnost¹⁹ – Sveti sedež naj bi se tako zavezal, da bo pri sklepanju prihodnjih konkordatov to določbo zahteval tudi za jugoslovanske manjšine. »*Naš narod v Italiji*«, pravi Besednjak, »*bi v našem konkordatu videl prvi mednarodni akt, ki služi njegovim interesom. /.../ Splošna obveza Svetega sedeža, da se bo zavzemala za narodne pravice naših manjšin v Cerkvi, bi imela za naš svet tudi neposredne koristi. Do sedaj je bilo Jugoslaviji nemogoče da intervenira pri Svetem sedežu v korist naših ljudi v Julijski krajini, ker so oni italijanski državljani, ki se pravno ne tičejo beograjske vlade. /.../ tako pa bi tudi naša vlada imela možnost, da preko svojega poslanika pri Svetem sedežu posreduje v korist jugoslovanskih katoličanov v Julijski krajini.*« (BA, 120)

Končno se je v prilogi h konkordatu po napornih pogajanjih rešilo tudi vprašanje o glagolici in staroslovanščini v liturgiji. Sprva sta Pacelli in Pizzardo menila, da gre za manj pomembno zadevo, ki se jo bo rešilo brez težav. Ko sta se poglobila v »stare vatikanske dosjeje«, sta zahtevo o uvedbi pravice do glagolice po celotni državi odbila. Predstavljal naj bi privilegij, ki ga ni imel noben drugi katoliški narod, zato naj bi takšna koncesija razburila sosednje države. Predlagala sta, da se vprašanje uredi kasneje, ne v konkordatu. Moscatello je vztrajal, da od tega predloga ne more odstopiti. Pacelliju je predstavil štiri argumente za sprejem predloga o glagolici: 1) glagolica je bila že dovoljena v konkordatih s Srbijo in Črno goro, četudi do te nista imeli pravic, 2) največji nasprotnik glagolice je bila Avstro-ogrska monarhija, 3) status quo, o katerem je govoril Pacelli, ne obstaja več, saj naj bi ga porušila Italija sama, ko je dovolila, da fašisti nasilno ukinejo glagolico v Istri in 4) razširjenje glagolice odgovarja želji jugoslovanske škofovske konference iz leta 1918. Medtem je Pacelli zahteval še Pellegrinettijevo mnenje. Ta je menil, da predstavlja glagolica resno nevarnost za versko življenje jugoslovanskih katolikov, kar je Moscatello označil za »bujno fantazijo«. Takrat je Pacelli predlagal, da ostaja staroslovanščina v rabi samo tam, kjer je bila že prej, o razširitvi pa se bo odločalo kasneje. Tudi ta predlog je Moscatello zavrnil in ga označil za »rešitev stare Avstrije«. Iz dunajskega tajnega arhiva naj bi se jasno videlo, da je kurija povsem skladno z Avstrijo preganjala glagolico in duhovnike, ki so jo zagovarjali. Pacelli, sicer pretresen, je dejal, da je to stvar preteklosti, ki jo je treba pozabiti. Moscatello se s tem ni strinjal, saj naj bi bil spomin na to še močan, nekatere od vpletenih oseb pa še žive. Dogodke v Julijski krajini je izpostavil kot »*najbolj živo realnost sedanjosti, o kateri Sveti sedež molči*« (BA, 120). S sprejemom koncesije o glagolici, bi lahko Sveti sedež pokazal, da ni sovražnik Jugoslovancev, sovražnik Jugoslavije. Pacelli se je tako odločil, da bo vprašanje predal v presojo papežu. Državni tajnik je ob srečanju z Moscatellom po papeževi odločitvi z razprtimi rokami dejal: »*Padam z neba. Ne morem verjeti, meni se zdi, kakor da ni res. Sedaj ne bo izgledalo, kakor da je papež nasprotnik Slovanov! Koncesija je epohalne vrednosti.*«²⁰ Pij XI. je aneks o glagolici sprejel v celoti (BA, 120). Besednjak sklepa, da

19 Dejstvo pa je, da so bili do takrat sklenjeni konkordati že skoraj z vsemi državami, kjer je Jugoslavija imela svoje manjšine.

20 Casco della nuvole. /.../ Non credo ancora, non mi sembra vero. Adesso non diranno che il Santo Padre è

je pri papežu prevladal psihološki moment osebnega prestiža. Ni namreč želel, da bi se o njem mislilo, da je nasprotnik Slovanov. Pizzardo, Ottaviani, Tardini in Barbetta, ki so bili o stvari obveščeni, so menili, da gre za »zgodovinski dogodek«²¹ in dejali Moscatello, da bodo sedaj Sveti sedež napadali Madžari, Italijani in mnogi drugi. Moscatello pa jim je odgovoril, da naj povedo fašistom, da so oni s svojim nasiljem v Istri največ doprinesli k takšni rešitvi vprašanja staroslovanskega bogoslužja (BA, 120).

Nato je kralj – vidno zadovoljen – Besednjaka povprašal, če je v konkordat vključen tudi člen, ki bi duhovnikom prepovedoval članstvo v političnih strankah, kakor to ureja nemški konkordat. Besednjak je odvrnil, da tega ni bilo med inštrukcijami. Po njegovem ureditev v konkordatu z Nemčijo ni pomenila, da duhovniki ne bi smeli kritizirati političnih ukrepov in dejanj, ki bi bili v nasprotju z načeli krščanske morale in Cerkve. Opozoril je še, da bi brez dvoma Sveti sedež v tem primeru zahteval, da se prepoved razširi tudi na duhovnike vseh ostalih veroizpovedi. Na slednje pa je kralj odgovoril: »*Pa to ne bi bilo slabo!*« Besednjak je nadaljeval s prepričevanjem, da od takšne prepovedi ne bi imeli nikakršnih koristi, saj bi duhovniki bili samo užaljeni in bi naprej delovali tajno. Menil je tudi, da bi pri tem šlo za kratenje državljanske enakopravnosti: »*Vsak natar se lahko ukvarja s politiko, zakaj bi bilo to prepovedano duhovniku?*«²² Vendar kralja ni uspel prepričati, da bi odstopil od te zahteve (BA, 120).

Na sestankih z vladnimi predstavniki,²³ je bil Moscatello s strani Srškića in Jevtića²⁴ pohvaljen za svoje dobro opravljeno delo. V precej burnih razpravah je moral zagovarjati osnutek konkordata, kot da ne bi bil »jugoslovanski« pogajalec ter državni uslužbenec na poslaništvu, ampak – kot katoliški duhovnik – zagovornik Svetega sedeža ali »vsaj« RKC v Jugoslaviji. Moscatella je v diskusijah sicer pogosto podpiral Jevtić, ki mu je nenazadnje tudi dal napotke. Uspel je »obraniti« tudi večino pripomb na člene osnutka, četudi je kasneje prišlo še do nekaterih sprememb in dodatkov.²⁵

Zadnja pravna določila, okoli katerih je na sestankih zastajalo vprašanje sklenitve pogajanj, so bila: člen o redovih in kongregacijah (§ 11 [1933], § 12 [1935]) (BA, 122; BA, 124; BA, 126; BA, 127; BA, 129), člen o vzdrževanju teoloških fakultet (§ 24 [1933], § 25 [1935]) (BA, 122; BA, 124; BA, 126; BA, 127; BA, 129), člen o verskih šolah (§ 28 [1933, 1935]) (BA, 122; BA, 124; BA, 125; BA, 127; BA, 129; BA, 130), člen o zakonskih zvezah (§ 31 [1933], § 32 [1935]) (BA, 122; BA, 123; BA, 125; BA, 127), člen o vstopu rimskokatoliških duhovnikov v »jugoslovanski« Sokol (§ 33 [1933], § 34 [1935]) (BA, 122; BA, 124; BA, 127; BA, 129; BA, 130; prim. BA, 131) ter dodani (kasnejši) 8. člen, ki je aktivni duhovščini prepovedoval delovanje v političnih strankah in po načelu

nemico degli slavi! La concessione è l'importanza epocale.

21 Un avvenimento storico.

22 Svaki kelner može da se bavi politikom, samo svešteniku je to zabranjeno?

23 Na podlagi tega sestanka je nastal osnutek, datiran z dnem 16. 11. 1933, t. j. BA, 121.

24 Od 2. julija 1932 do 24. junija 1935 je bil minister za zunanje zadeve in od 20. decembra 1934 hkrati predsednik vlade.

25 Navajam člene iz osnutka leta 1933. Vrstni red se je namreč kasneje zaradi vrinjenega 8. člena (o depolitizaciji duhovnikov) nekoliko spremenil (prim. s končnim predlogom iz leta 1935 (Kušej, R., 1937)).

paritete predvidel enako prepoved za duhovščino vseh ostalih priznanih ver (BA, 120; BA, 122; BA, 124; BA, 125; BA, 127; BA, 129; BA, 130).²⁶

Največja novost je bil na željo kralja Aleksandra (BA, 120) ter podpore »vladne ekipe« (BA, 122) dodan člen, ki je prepovedoval duhovnikom članstvo v političnih strankah in delovanje v njihovo korist. To je bil tudi člen, kjer Moscatellu (kot že prej Besednjaku pri kralju) nikakor ni uspelo prepričati nasprotne strani o njegovi »neprimernosti« (BA, 122; BA, 124; BA, 123; BA, 125; BA, 126; BA, 127; BA, 129; BA, 130; BA, 250). Moscatello je ugovarjal, da je konkordat sestavljen iz koncesij in protikoncesij ter da tako ni možno vstavljati še novih členov: »Vse stoji in pade skupaj«. ²⁷ (BA, 122). Ko ta argument ni zalegel, je dejal, da bo Sveti sedež gotovo zahteval takšno prepoved za duhovnike vseh veroizpovedi v državi, kar pa bi bilo »neliberalno«. To je nekoliko »nedosledno« v primerjavi z njegovimi predhodnimi argumenti, ko je Lanovićevo zatrjevanje, da je »sodobna tendenca«, da se zakonski spori rešujejo na civilnih sodiščih, označil za zmotno, češ, da so to načela starega liberalizma, ki umirajo, tendenca takrat pa naj bi bila, da se čim bolj zaščitijo krščanski zakon (BA, 122). Končno je Moscatello uspel zgolj doseči, da se je prepoved omejila na duhovnike v aktivni službi. Kasneje se je izkazalo, da je ta člen jugoslovanski vladi po sprejetju enake odredbe v nemškem konkordatu (32. člen)²⁸ obljubil že Pellegrinetti.²⁹

Na teh pogovorih se je domala spregledalo 27. člen,³⁰ ki je določal, da naj bodo v šolah, kjer je večina učencev/dijakov rimskokatoliške vere, tudi učitelji, kolikor je to mogoče, rimokatoliki. Izpostavil ga je le Maksimović, ki je menil, da bi se moralo težiti k temu, da se pri nameščanju javnih uslužbencev ne bi gledalo na vero (BA, 127).

Prav tako ni omembe 1. člena z besedo »misija« oz. »mission«, ki se jo v času konkordatske krize v »pravniških brošurah« tolmači kot dovoljenje RKC za »svobodno vršenje misijonarstva v Jugoslaviji« in je bil izkoriščen kot razmeroma močan argument proti Rimskokatoliški cerkvi.

Primerov razhajanj je bilo tako precej, razprave pa so nemalokrat potekale v zelo zanimivem »balkanskem političnem žargonu«. Po približno dvajsetdnevem obisku Moscatella v Beogradu so se razrešila skoraj vsa vprašanja in Jevtić je Moscatella pospremil z inštrukcijami, da naj kot ključne točke – spremembe na pogajanjih s Pacellijem – izpostavi nov člen o depolitizaciji duhovnikov, dodatek o »recipročnosti« k členu o manjšinah, dodatek o »vzgoji v patriotskem duhu« k členu o verskih šolah ter zahtevo, da se prekličje odlok³¹ Kongregacije za obrede, ki katoliškemu duhovnikom prepoveduje, da bi blagoslovjali karkoli, kar bi pred njimi blagoslovili že duhovniki drugih ver (BA, 129; BA, 130).

26 Glej: Mithans, 2011.

27 »Alles steht und faehlt zusammen«

28 Podobna odredba se nahaja tudi v italijanskem konkordatu (43. člen). Pri tem ni moč spregledati, da je bila politika tako Mussolinija kot Hitlerja, čim bolj omejiti vpliv verskih skupnosti, zlasti Rimskokatoliške cerkve.

29 A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 55. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Circa una clausula politica sul Concordato, Rim, 21. 10. 1933; BA, 130.

30 Omeni ga le Maksimović v: BA, 127.

31 Ta člen ni bil sprejet. Glej: A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 57. Pismo kardinalu Donatu Sbaretiju, Vatikan, 16. 12. 1933.

Na podlagi korespondence iz Vatikanskih arhivov (predvsem med Pellegrinettijem in Pacellijem) lahko analiziramo tudi, kakšna so bila stališča Svetega sedeža do še odprtih vprašanj v jugoslovanskem konkordatu.

Dodatek k členu o manjšinah se je Pellegrinettiju zdel pomemben in sprejemljiv, ker bi vse pravice manjšin v Jugoslaviji ostajale v odvisnosti s situacijo jugoslovanskih manjšin v drugih državah. »Člen se mora razumeti v smislu, da so manjšine v Jugoslaviji mnogo bolje obravnavane kot jugoslovanske manjšine v drugih državah, brez da bi domnevali, da se manjšinam v Jugoslaviji zanikajo temeljne pravice, če isto počnejo sosednje države /.../ Edina jugoslovanska manjšina, ki zares »buri duhove« v državi je ta v Italiji. V Jugoslaviji stalno pritrjujejo, da so zelo slabo obravnavani v Italiji, tudi kar se tiče Cerkve. Člen lahko zato namiguje ravno v to smer. Na splošno je vprašanje težko in nevarno, ker služi kot orožje manjšini na drugi strani«, je menil Pellegrinetti ter opozoril, da je bil »člen prej bolje formuliran, ko je preprosto zagotavljal alogenemu prebivalstvu uporabo lastnega jezika v cerkvi, v katekizmu in v verskih organizacijah. A trenutnega členu, oblikovanega kakor v nemškem konkordatu, ni potrebno zavrniti, lahko se ga 'reši' z eventuelnimi stilističnimi modifikacijami.«³²

Na sestanku med Pacellijem in Moscatellom v avgustu leta 1934 je kardinal namenil posebno pozornost členu o manjšinah (§ 11 [1933], § 12 [1935]) in učnemu jeziku v seminarijih, ki je določal, da bo učni jezik pri vseh zavodih »jugoslovanski«, razen za sholastično filozofijo in teološke predmete³³ (§ 24 [1935]). Pacelli je večkrat poskušal spremeniti tekst omenjenih členov, a je Moscatello temu odločno nasprotoval. Pacelli je dejal, da bo papež zelo težko sprejel ta dva člena, ter predlagal, da naj Moscatello poskuša doseči pri vladi kakšno »redakcijo« bolj ugodno za jezike manjšin. Moscatello je obljubil, da bo to napravil.³⁴

Predmet nadaljnjih diskusij, ki jih je izpostavil Moscatello so bili še člen o Sokolu, Katoliški akciji in zakonski zvezi, vendar ni bilo sprejetih večjih sprememb.³⁵

V juliju leta 1934 je nadškof Bauer sporočil, da nekateri jugoslovanski škofje zahtevajo, da se pred sklenitvijo konkordata o njegovi vsebini posvetuje tudi z njimi. Pellegrinetti je menil, da bi bilo treba izbrati najprimernejši način ali povprašati vso škofovsko konferenco ali samo posamezne škofove, ki so bolj obveščeni o trenutnem stanju stvari.³⁶

Komentarje na predlog konkordata so nato podali dubrovniški in ljubljanski škof ter zagrebški nadškof.³⁷ Zanimivo je, da se členu o depolitizaciji aktivne duhovščine niso

32 A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 58. Pismo Pellegrinettija Pacelliu, zadeva: Sul concordato in genere e ultimo Schema di Concordato [21 maggio 1934], l. 6. 1934.

33 Takšno formulacijo je zahteval Maksimović (glej: BA, dok. št. 126) in je bila kasneje dodana v osnutka iz leta 1934 (glej: A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 61. Sacra congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari: Jugoslavia – nuovo progetto di concordato: Relazione, junij 1934) ter je v takšni obliki tudi v predlogu konkordata (1935).

34 A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 59. Zapisnik sestanka med Pacellijem in Moscatellom, Vatikan, 11. 8. 1934.

35 A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 59. Moscatellovi komentarji na konkordat [1934/1935].

36 A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 58. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Domanda che alcuni Vescovi siano consultati circa il Concordato, Beograd, 14. 7. 1934. Prim. A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 56. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Circa le segrete trattative di Msgr. Moscatello, Rim, 2. 6. 1933.

37 Datum ni znan, predvideva se, da je bil podan v drugi polovici leta 1934.

dotaknili. Razlog za to bi lahko bil v tem, da so komentirali še osnutek konkordatskega predloga iz novembra 1933, ko tega člena še ni bilo v osnutku – takrat ga je kralj Aleksander šele zahteval –, a je to manj verjetno. Prav tako niso omenili drugega »ključnega« člena (po Jevtičevih napotkih Moscatellu novembra 1933) – o manjšinah. Posebno pozornost pa so posvetili členu o zakonski zvezi, kjer so predlagali dodatek k delu o mešani zakonski zvezi, ki pa ni bil sprejet. Pri členu o Katoliški akciji pa so predlagali manjšo stilistično spremembo,³⁸ ki je bila delno upoštevana.

(Vsaj) Bauer je bil tudi v stiku z Moscatellom, kar omenja v pismu Pellegrinetti-ju januarja 1935, ko z Rožmanom podata mnenje o sklepanju konkordata. Nasprotujeta preureditvi mej beograjske nadškofije (priključitev Zemuna) in izpostavljata, da se od dodatka o »rekreativnih/razvedrilnih in poučnih vajah« v členu o Katoliški akciji ne sme odstopiti. Strinjata se, da je sporazum za RKC ugoden ter da naj nuncij obvesti papeža, da ne sme nič ovirati konkordatskih pogajanj. Opozorita tudi, da je negotovo, ali bodo ljudje, ki so trenutno v jugoslovanski vladi, vztrajali pri sklenitvi konkordata, zato naj se izkoristi trenutne razmere.³⁹

V času Uzunovičeve vlade (27. 1. 1934–22. 12. 1934) so konkordatska pogajanja skoraj zastala. Pravosodni minister naj bi izjavil, da konkordata brez sprejetih pripomb ne bo podpisal (Mužić, 1978, 74). Na sestanku z Moscatellom 8. 10. 1934 je imel Maksimović v primerjavi z letom poprej le še par pripomb, ki so se nato v končnem predlogu skoraj vse upoštevale. Le v 31. členu o duhovnikih v vojski se ni upoštevala pripomba, da se vprašanje vojaške discipline kaplanov uredi sporazumno z vlado, kot tudi ne na 33. člen o Katoliški akciji, ki je ministra najbolj »vznemirjal« in je zahteval, da se obdrži stari tekst,⁴⁰ tj. da se ta odstavek izloči. Moscatello je razložil, da je Sveti sedež zahteval ta dodatek zaradi nedavnih slabih izkušenj s Hitlerjem, ki je trdil, da se otroci »morajo in se lahko držijo skupaj z eno molitvijo« (BA, 131). Maksimović je v Jevtičevi vladi izpadel iz ministrske ekipe. Nadomestil ga je – konkordatu bolj naklonjen – Dragutin Kojić.

Konkordat je bil tako skoraj zaključen že pred smrtjo kralja Aleksandra. Upravičeno se kralju torej lahko pripisuje osrednjo vlogo ter neke vrste »pokroviteljstvo« nad konkordatom, kar se je poskušalo izkoristiti, ko je prišlo do spora okoli ratifikacije konkordata (t. i. konkordatska kriza) (glej: Krošelj, 1966).

Po oblikovanju vlade sta Jevtić in Kojić obiskala patriarha Varnavo ter se z njim pogovorila o konkordatskem predlogu. Ta jima je odgovoril, da je s konkordatom že dobro seznanjen s strani kralja Aleksandra, ki mu je posredoval vse informacije, in da se je v

38 A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 59. Dubrovniški in ljubljanski škof ter zagrebški nadškof o predlogu konkordata [1934].

39 A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 62. Pismo Bauerja in Rožmana Pellegrinetti-ju, Ljubljana, 15. 1. 1935.

40 Maksimović je namreč v 2. odstavku člena o Katoliški akciji, ki je govoril o »razvedrilnih in poučnih vajah«, videl priložnost, da se obnovi Orel in je nasprotoval dodanemu odstavku (BA, 127). Kljub temu je bila že v naslednjem osnutku (ter v končnem predlogu) formulacija zgolj spremenjena v »jeux récréatifs« oz. »zabavne/razvedrilne igre« (Glej: A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 62. Concordato. Progetto II. Con tutte le correzioni, [1934/1935]).

vsem strinjal s kraljem. »Zato je to delo kralja Aleksandra,«⁴¹ je izjavil Varnava (Dožić, 1990, 96).

Eno zadnjih sprememb v jugoslovanskem konkordatu je zahteval [in dosegel, op. G. M.] koadjutor Alojzije Stepinac. Konkordat, ki organizacijam Katoliške akcije ne bi zagotavljal skupaj z duhovnim delom tudi dejavnosti razvedrilnega značaja (gledališke predstave, izleti, glasba, igre ipd.), je označil za nesprejemljivega.⁴² O tem problemu se je Stepinac v januarju 1935 pogovarjal tudi s Pacellijem, saj je menil, da če se tega člana ne bo spremenilo, bi to lahko pripeljalo do propada katoliških društev. Jevtića pa je opozoril, da bo vlada naletela na hud odpor [s strani katoličanov, op. G. M.], če bo poskušala konkordat uveljavljati s preganjanjem katoliške organizacije.⁴³

Po dolgoletnem sklepanju konkordata je Nikoli Moscatellu kot »tretjemu agentu« uspelo zblížiti stališča. Konkordat je bil 25. 7. 1935 podpisan in 23. 7. 1937 v parlamentu tudi potrjen. Zaradi protestov Srbske pravoslavne cerkve (SPC) ter večine opozicijskih političnih strank, indiferentnosti nekdanje Hrvatske seljačke stranke ter delne pasivnosti Jugoslovanske škofovske konference in nekdanje Slovenske ljudske stranke, pa ta akt nikoli ni bil predložen v ratifikacijo senatu in je bil v 1. 2. 1938 dokončno odpovedan (glej: Mužić, 1978; Pantić, 1987; Ratej, 2008; Bonutti, 2002; Mithans, 2011).

SKLEP

V kolikor bi lahko sklenili, da so se tajna »Moscatellova pogajanja« leta 1935 po dolgem procesu – Pellegrinetti je dejal, da je šlo za »izjemen, če ne edinstven primer v analih diplomacije«⁴⁴ – in z veliko mero diplomatske spretnosti uspešno zaključila, je bilo potrjevanje konkordata neuspešno. Pri tem pa je potrebno opozoriti, da so imela dolga pogajanja tudi svojo ceno – vsebina podpisanega konkordatskega predloga je bila za državo manj ugodna kakor predhodni predlogi in osnutki. Vendarle je treba upoštevati, da so bili to predlogi jugoslovanske vlade; če pa končni predlog konkordata (1935) primerjamo z zahtevami Svetega sedeža iz pogajanj leta 1925, zlasti pa s promemorijama iz let 1931 in 1933 na vladni predlog iz leta 1931, katerih večina pripomb je bila sprejeta, so razhajanja precej manjša. Prav tako je treba upoštevati tudi zunanjepolitične razmere v času sprejemanja konkordata, zlasti otoplitev odnosov Jugoslavije z Italijo ter gospodarsko navezovanje na Nemčijo, kršitev pravkar sklenjenega konkordata z Nemčijo (1933) s strani vlade Tretjega rajha ter takratne odnose med jugoslovanskim državnim vrhom, RKC v Jugoslaviji in Svetim sedežem. Posebnega pomena za oblikovanje konkordata so bile uzakonjene pravice, ki jih je SPC dobila z Zakonom in Ustavo SPC, saj so služile za osnovo v pogajanjih. Moscatellu je uspelo, da so bile upoštevane nekatere ključne vladne zahteve: škofovska prisega kralju, ustanovitev mešane komisije, člen o manjšinah,

41 Prema tome, to je delo kralja Aleksandra.

42 A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 62. Pismo Pacellija Pellegrinettiju, 24. 1. 1935; prim. A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 62. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, Beograd, 27. 1. 1935.

43 Danas. 19. 9. 1989: Dnevnik Alojzije Stepinca: Gore ne može biti, 63.

44 AJ, 372, 14. Aide-Memoire Svetega sedeža vladi Kraljevine Jugoslavije, Vatikan, 15. 2. 1938.

možnost ugovora vlade (iz političnih razlogov) na kandidata za škofa ali nadškofa, depolitizacija aktivne duhovščine ter rešitev vprašanja o rabi glagolice in staroslovanščine v liturgiji.

Poleg splošne notranje- in zunanjepolitične razgretosti je eden ključnih razlogov, da konkordat ni bil predan v ratifikacijo tajnost pogajanj, torej sam način delovanja vladnega odposlanca Moscatella, ki pa se je pogajal v tajnosti ravno zaradi predhodnih odzivov javnosti. SPC in nekdanja HSS sta se namreč počutili izključeni. Prva naj bi si želela biti »svetovalka«, medtem ko si je druga z ozirom na očitke, da je bil konkordat delo »srbske« vlade in da se mu posveča preveč pozornosti, najverjetneje želela sodelovati pri pogajanjih.

THE ROLE OF THE SECRET NEGOTIATOR IN THE PREPARATION OF THE YUGOSLAV CONCORDAT

Gašper MITHANS

University of Primorska, Science and Research Centre, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia

e-mail: mithans@gmail.com

SUMMARY

The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia as a multinational and multiconfessional country tried to regulate its relations with the Roman Catholic Church through a concordat. Besides the unification of the religious legislation, the key points of the negotiations and also the most controversial ones concerned the educational and social sphere, the conclusion of (religiously mixed) marriages, the activity of religious orders and congregations, the regulation of the system of financing the Roman Catholic Church (religious fund, patronages, agrarian reform), and the issues of minority rights, the depolitization of the active clergy and the use of the Glagolitic alphabet in liturgy.

Between 1933 and 1935, through the secret royal negotiator – Nikola Moscatello – and the Secretary of State Pacelli, the concordat negotiations were held between the Kingdom of Yugoslavia and the Holy See. The role of Moscatello, who was also a Catholic priest, was very complex, as he found himself between two fronts and had to negotiate the contents of the concordat proposal in Rome as well as in Belgrade, i.e. even with the representatives of his “own” government. He still succeeded in bringing closer the standpoints of both parties, which, after several previously failed attempts by others, finally lead to the signing of the concordat on July 25, 1935.

Due to a strong resistance of the Serbian Orthodox Church and the majority of opposition parties as well as the inactivity of the Croatian Peasant Party, and partly also because of the Yugoslav Episcopal Conference and the former Slovene People's Party,

the concordat proposal was not submitted to the senate for ratification despite being confirmed by the parliament in 1937, and was in February 1938 irrevocably cancelled.

Key words: the Yugoslav Concordat, secret negotiations, Nikola Moscatello, Holy See, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia

VIRI IN LITERATURA

Arhiv Engelberta Besednjaka (BA)

BA, 120. Avdienza Engelberta Besednjaka pri kralju Aleksandru na Dedinjah dne 28. 10. 1933.

BA, 121. Besedilo osnutka konkordata (v francoskem jeziku) z dne 16. 11. 1933.

BA, 122. Sestanek Nikole Moscatella s predstavniki vlade (premierom Milanom Srškićem, zunanjim ministrom Bogoljubom Jevtićem in Mihajlom Lanovićem), 29. 10. 1933 (I. del).

BA, 123. Osebni pogovor med Nikolo Moscatellom in Mihajlom Lanovićem, 30. 10. 1933

BA, 124. Sestanek Nikole Moscatella s predstavniki vlade, 29. 10. 1933 (II. del).

BA, 125. Sestanek Nikole Moscatella z zunanjim ministrom Bogoljubom Jevtićem, 7. 11. 1933.

BA, 126. Sestanek Nikole Moscatella z zunanjim ministrom Bogoljubom Jevtićem dne 14. 11. 1933.

BA, 127. Sestanek Nikole Moscatella s pravosodnim ministrom Božom Maksimovićem dne 15. 11. 1933.

BA, 129. Sestanek Nikole Moscatella s premierjem Milanom Srškićem in zunanjim ministrom Bogoljubom Jevtićem, 17. 11. 1933.

BA, 130. Sestanek Nikole Moscatella z zunanjim ministrom Bogoljubom Jevtićem, 18. 11. 1933.

BA, 131. Sestanek Nikole Moscatella s pravosodnim ministrom Božom Maksimovićem, 8. 10. 1934.

BA, dok. št. 250. Pismo Nikole Moscatella Engelbertu Besednjaku: članek Viktorja Novaka o glagolici.

BA, 527. Pismo Nikole Moscatella Engelbertu Besednjaku, 18. 7. 1932.

BA, 564. Pismo Nikole Moscatella Engelbertu Besednjaku, nedatirano.

BA, 579. Pismo Nikole Moscatella Engelbertu Besednjaku, 18. 8. 1932.

Arhiv Jugoslavije (AJ)

fond 37 Milan Stojadinović

fond 372 Poslanstvo Kraljevine SHS pri Svetoj Stolici u Rimu

Archivio storico della seconda Sezione della Segreteria di Stato (nekdanja Congregazione per gli Affari ecclesiastici straordinari)
fond Affari ecclesiastici straordinari (A.E.S.), Jugoslavija, periodo IV.

Danas. 19. 9. 1989: Dnevnik Alojzije Stepinca: Gore ne može biti, 63.

Bonutti, K. (2002): »Neratifirani« konkordat med Kraljevino Jugoslavijo in Svetim sedežem. V: Šelih, A. (ur.), Pleterski, J. (ur.): Država in cerkev: izbrani zgodovinski in pravni vidiki: mednarodni posvet, 21. in 22. junija 2001. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 131–149.

Dožić, G. (1990): Memoari patriarha srpskog Gavriila. Beograd, Sfairos.

Flere, S. (2005): Religija, družba, posameznik : temelji družboslovne obravnave verskega pojava. Maribor, Pedagoška fakulteta.

Košir, B. (1986): Il concordato tra la Santa Sede e il regno di Jugoslavia del 1935: esercitazione per la licenza in *Utroque Iure*. Roma, [B. Košir]

Krošelj, J. (1966): Borba za konkordat in dr. Korošec. V: Stare M. et al. (ur.): Zbornik Svobodne Slovenije 1966. Buenos Aires, Svobodna Slovenija, 181–202.

Kušej, G. (1937): O razmerju med državo in veroizpovedni po jugoslovanski verski zakonodaji. Ljubljana, T. Slovenija.

Kušej, R. (1937): Konkordat: ustava in verska ravnopravnost. Ljubljana, J. Blasnika nasl.

Manojlović - Pintar, O. (2006): Još jednom o konkordatskoj krizi. V: Tokovi istorije, 1–2, Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, 157–171.

Mithans, G. (2011): Sklepanje jugoslovanskega konkordata in konkordatska kriza leta 1937. Zgodovinski časopis, 2011, 65, 1/2, 120–151.

Mužić, I. (1978): Katoliška crkva u Kraljevini Jugoslaviji. Split, Crkva u svijetu.

Pantić, D. (1987): Srpska pravoslavna crkva u Kraljevini Jugoslaviji 1929–1941 s obzirom na pravni položaj, političku ulogu i medjuverske odnose: doktorska disertacija. Beograd, samozaložba.

Pelikan, E. (2002): Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom: primorski krščanski socialci med Vatikanom, fašistično Italijo in slovensko katoliško desnico - zgodovinsko ozadje romana Kaplan Martin Čedermac. Ljubljana, Nova revija.

Pirjevec, J. (1995): Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije. Koper, Lipa.

Ratej, M. (2008): Odenki politizacije Rimskokatoliške in Srbske pravoslavne cerkve pri Slovenski ljudski in Narodni radikalni stranki med svetovnjima vojnama. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 48, 2, 35–52.

Vilfan, S. (1993): Državno versko pravo. V: Dolinar, F. M. (ur.), Mahnič, J. (ur.) in Vodopivec, P. (ur.): Cerkev, kultura in politika 1890–1941. Ljubljana, Slovenska matica v Ljubljani, 9–20.

Živojinović, D., Lučić, D. (1988): Varvarstvo u ime Hristovo: prilozi za Magnum Crimen. Beograd, Nova knjiga.